

ANTIK DAVR O'RTA OSIYOSINING TARIXIY-GEOGRAFIK MANZARASI: SIYOSIY MARKAZLAR, TABIIY OMILLAR VA SAVDO YO'LLARI

Bekmuratov Nursultan Erbay o'g'li

O'zbekiston Davlat sa'nat va madaniyat instituti Nukus filiali

Annotatsiya: Mazkur maqolada antik davr (miloddan avvalgi VI asrdan milodiy III asrgacha) O'rta Osiyo hududining tarixiy-geografik xususiyatlari chuqur tahlil qilingan. Asosiy e'tibor Sug'd, Baqtriya, Xorazm, Marg'iyona va Farg'ona kabi qadimiy mintaqalarning tabiiy sharoitlari, siyosiy tashkiloti, urbanizatsiya darajasi, suv manbalari va xalqaro savdo yo'llaridagi o'rniga qaratilgan. Arxeologik topilmalar, qadimgi yozma manbalar hamda zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida O'rta Osiyoning antik davrdagi rivojlanish bosqichlari yoritib berilgan. Maqola orqali mintaqaning Markaziy Yevrosiyo kontekstidagi strategik ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, antik davr, Sug'd, Baqtriya, Xorazm, Marg'iyona, tarixiy geografiya, arxeologiya, Ipak yo'li, urbanizatsiya, geosiyosat, suv xo'jaligi.

KIRISH

O'rta Osiyo — insoniyat tarixining ilk bosqichlaridan boshlab yirik madaniy, iqtisodiy va siyosiy markazlardan biri sifatida shakllangan mintaq. Ayniqsa, antik davrda bu hududning geografik va geosiyosiy o'rni G'arb va Sharq o'rtasida aloqadorlikni ta'minlovchi vosita sifatida namoyon bo'lgan. Mazkur maqola ushbu davrda O'rta Osiyoning tarixiy geografiyasini ilmiy asosda o'rganishga bag'ishlanadi.

1. O'rta Osiyoning antik davrda tabiiy-geografik holati

O'rta Osiyo — o'z ichiga hozirgi O'zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Qozog'iston janubi va Qirg'izistonning ayrim qismlarini oladi. Mintaqaning relyefi tog'li hududlar (Pomir, Tyan-Shan), cho'llar (Qizilqum, Karakum), vodiylar (Farg'ona, Zarafshon) va daryo tizimlari (Amudaryo, Sirdaryo)dan iborat.

Antik davrda tabiiy sharoit aholi joylashuvi, dehqonchilik va davlatlarning shakllanishida muhim rol o'ynagan. Sug'oriladigan tekisliklar eng yirik aholi zich joylashgan hududlar bo'lib, suv manbalari atrofiga shaharlik madaniyatlar joylashgan.

2. Sug'd va Zarafshon vodiysi: siyosiy va madaniy markaz

Sug'd — Zarafshon va Qashqadaryo vodiysi atrofida joylashgan bo'lib, bu yerda Afrasiab (Samarqand), Panjikent, Kesh (Shahrisabz) kabi qadimiy shaharlar mavjud bo'lgan. Sug'diylar mustaqil shaharlardan iborat federativ tuzilma asosida yashagan.

Bu mintaq o'zining yozuv tizimi, tangachilik, arxitektura yodgorliklari va xalqaro savdoga qo'shgan hissasi bilan mashhur. Sug'd savdogarlari Xitoydan Rim imperiyasigacha bo'lgan yo'lda faoliyat yuritgan.

3. Baqtriya: tog'li mintaqadagi yirik sivilizatsiya

Baqtriya — Amudaryoning yuqori oqimida joylashgan, hozirgi Afgʻoniston shimoli va Tojikiston janubini oʻz ichiga olgan hudud. Yunon-Baqtriya podsholigi bu yerda mil.avv. III–II asrlarda hukmronlik qilgan. Baqtriyaning geografik holati unga harbiy, savdo va madaniy markaz sifatida ahamiyat bergan. Ahamoniylar, Aleksandr Makedonskiy, Salavkiylar va Kushonlar davrida Baqtriya muhim strategik bazaga aylangan.

4. Xorazm: sugʻoriladigan madaniyat markazi

Xorazm Amudaryoning quyi oqimida joylashgan boʻlib, oʻzining ilgʻor irrigatsiya tizimlari, monumental meʼmorchilik va yozma manbalar (xorazmiy yozuvi) bilan ajralib turadi. Qadimiy Xiva va Qoʻyqirilgan qala kabi shaharlarda olib borilgan qazishmalar bu yerda ilgʻor davlat tuzilmalarining mavjudligini koʻrsatadi. Xorazm aholisi sugʻoriladigan dehqonchilik, hunarmandchilik va ichki savdo bilan shugʻullangan. Ushbu mintaqa mintaqaviy kuchlar oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir nuqtasi boʻlgan.

5. Margʻiyona va uning strategik oʻrni

Margʻiyona (hozirgi Turkmanistonning janubi, Marv shahri) qadimda Ahamoniylar imperiyasi tarkibiga kirgan. Margʻiyona Amudaryoning pastki oqimi bilan Hamun koʻli oraliqidagi vohada joylashgan. Arxeologik tadqiqotlar Margʻiyona shaharlarining rivojlanganligini koʻrsatadi: devorlar bilan oʻralgan qalʼalar, diniy binolar va savdo markazlari mavjud boʻlgan. Bu hudud Ipak yoʻli orqali Hindiston va Eronga chiqish imkonini bergan.

6. Fargʻona vodiysi: otlar yurti va strategik darvoza

Fargʻona vodiysi antik davrda “Dayuan” nomi bilan tanilgan va Xitoy manbalarida tilga olingan. Xitoyliklar bu yerdan “osmon otlari” (yuksak zotli otlar) olib ketishgan. Vodiyning tabiiy boyliklari, yumshoq iqlimi va strategik oʻrni uni qadimdan jozibador qilgan. Fargʻona vodiysi orqali Sharqiy Turkiston, Xitoy va Oʻrta Osiyo orasida savdo yuritilgan. Xitoy imperatorlari bu hududni nazorat qilishga intilgan.

7. Ipak yoʻli va Oʻrta Osiyo savdo geografiyasi

Antik davrda Oʻrta Osiyo Buyuk Ipak yoʻlining markaziy boʻlagi sifatida faol rol oʻynagan. Samarqand, Marv, Baqtriya, Fargʻona, va Xorazm orqali oʻtgan yoʻllar Sharq (Xitoy) va Gʻarb (Rim, Vizantiya)ni bogʻlagan. Savdo orqali ipak, ziravorlar, tilla, chinni, dinlar, yozuv tizimlari va madaniyatlar almashinuvi boʻlib oʻtgan. Bu Oʻrta Osiyoni “madaniyatlar chorrahasi”ga aylantirgan.

8. Suv resurslari va tarixiy ahamiyati

Antik Oʻrta Osiyo tarixiy taraqqiyotida sugʻorish tizimi alohida ahamiyatga ega boʻlgan. Zarafshon, Qashqadaryo, Amudaryo, Murghob kabi daryolardan foydalangan holda yaratilgan kanal va ariq tizimlari shaharlar va dehqonchilik markazlarini taʼminlagan. Sugʻoriladigan dehqonchilikning yuksak darajasi urbanizatsiyaga, iqtisodiy barqarorlikka va aholining zich joylashishiga asos boʻlgan.

9. Arxeologik va yozma manbalar asosida tarixiy-geografik tahlil

Oʻrta Osiyo tarixining antik bosqichlari haqida asosiy maʼlumotlar quyidagi manbalardan olinadi:

Arxeologik qazilmalar (Afrasiab, Panjikent, Ayritom, Nisa)

Xorazm arxeologik maktabi ishlanmalari

Xitoy, Grek, Rim manbalari (Sima Qian, Strabon, Pliniy)

Mahalliy yozuvlar (Sugʻd, Xorazm, Baqtriya yozuvi)

Zamonaviy ilmda GIS texnologiyalari, karbon tahlillari, sotsiogeografik modellar yordamida tarixiy hududlarning tiklanishi amalga oshirilmoqda.

Xulosa

Antik davrda Oʻrta Osiyo mintaqasi nafaqat geografik, balki siyosiy, madaniy va iqtisodiy jihatdan muhim oʻrin egallagan. Sugʻd, Baqtriya, Xorazm, Margʻiyona va Fargʻona kabi tarixiy hududlar oʻzining rivojlangan irrigatsiya tizimi, strategik joylashuvi va madaniy boyliklari bilan butun Yevrosiyo tarixiy jarayonlariga faol taʼsir koʻrsatgan. Bu mintaqani chuqur oʻrganish orqali nafaqat tarixiy xotirani, balki bugungi geosiyosiy jarayonlarning ildizlarini ham anglash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Grant, M. "The Classical Greeks", Scribner, 1989.
2. Freeman, C. "The Greek Achievement", Penguin Books, 1999.
3. Beard, M. "SPQR: A History of Ancient Rome", Liveright Publishing, 2015.
4. Gibbon, E. "The Decline and Fall of the Roman Empire", Penguin Classics, 2000.
5. Toynbee, A. J. "A Study of History", Oxford University Press, 1934.